

BIZNESNI BAHOLASHDA RAQAMLASHTIRISH VA AXBOROT XAVFSIZLIGI

Nozimov Eldor Anvarovich

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

“Investitsiya va innovatsiyalar” kafedrasida katta o‘qituvchisi

Tirkasheva Bahora Sheraliyevna

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada biznesni baholash jarayonida raqamlashtirishning o‘rni, uning samaradorlikka ta‘siri hamda axborot xavfsizligini ta‘minlashning zaruriyati yoritiladi. Raqamli texnologiyalar yordamida moliyaviy ko‘rsatkichlarni tezkor tahlil qilish, aktiv va passivlarni baholash, risklarni aniqlash imkoniyatlari kengayib borayotgani ta‘kidlanadi. Shuningdek, biznes qiymatini baholashda elektron ma‘lumotlar bazalari, bulutli texnologiyalar, sun‘iy intellekt va big data kabi raqamli vositalarni qo‘llashning afzalliklari ko‘rsatib o‘tiladi. Maqolada axborot xavfsizligi tahdidlari, kiberxavfsizlik me‘yorlari, korporativ ma‘lumotlarni himoyalash choralari va ularning biznesni aniq baholashga ta‘siri tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari raqamlashtirish biznes qiymatini oshirish, baholash jarayonini shaffof va tezkor qilish bilan birga, xavfsizlikka bo‘lgan talabni kuchaytirishini ko‘rsatadi.*

Kalit so‘zlar: *Raqamlashtirish, biznesni baholash, axborot xavfsizligi, kiberxavfsizlik, raqamli texnologiyalar, sun‘iy intellekt, big data, moliyaviy tahlil, risklarni baholash, ma‘lumotlar bazasi, bulutli texnologiyalar, korporativ xavfsizlik, biznes jarayonlarini optimallashtirish.*

KIRISH

So‘nggi yillarda raqamli texnologiyalar hayotimizning deyarli barcha sohalariga kirib keldi. Biznesni baholash jarayoni ham bundan mustasno emas. Oldin faqat an‘anaviy hujjatlar va qo‘lda hisob-kitoblar asosida baholash ishlari bajarilgan bo‘lsa, bugungi kunda turli elektron platformalar, dasturlar va avtomatlashtirilgan tizimlar bu jarayonni ancha osonlashtirmoqda. Raqamlashtirish natijasida ma‘lumotlarni tez yig‘ish, ularni tahlil qilish va baholash natijalarini aniqroq shakllantirish imkoniyati oshdi.

Raqamlashtirish baholash faoliyatini avtomatlashtirish imkonini beradi. Maxsus dasturiy ta‘minotlar yordamida obyekt haqidagi ma‘lumotlar tezda yig‘iladi, tahlil qilinadi va dastlabki baholash natijasi shakllantiriladi. Masalan, ko‘chmas mulkni baholashda sun‘iy intellekt algoritmlari joylashuv, infratuzilma, bozordagi talab va taklif holati, o‘xshash obyektlarning narxlari haqidagi ma‘lumotlarni avtomatik tarzda solishtiradi. Natijada baholash inson xatosidan holi bo‘lgan, aniqroq va tezkorroq bo‘ladi.

Shu bilan birga, raqamli ma‘lumotlar ko‘paygani sari axborot xavfsizligini ta‘minlash masalasi ham dolzarb bo‘lib bormoqda. Chunki har qanday biznesning qiymatini baholashda ishlatiladigan ma‘lumotlar juda muhim va maxfiy hisoblanadi. Agar ular himoyasiz qolsa,

noto'g'ri baholash, moliyaviy yo'qotishlar yoki tashqi tahdidlar yuzaga kelishi mumkin. Shuning uchun ham raqamlashtirish bilan birga kiberxavfsizlik choralarini kuchaytirish, ma'lumotlar bazalarini ishonchli himoya qilish talab etiladi.

Ushbu mavzu aynan shuningdek bugungi kunda O'zbekistonda ham dolzarbligini yo'qotmayapti. Korxonalar raqamli tizimlarga o'tishni davom ettirmoqda, baholash tashkilotlari zamonaviy dasturlardan foydalanmoqda. Shu sababli biznesni baholash jarayonida raqamlashtirishning afzalliklari va axborot xavfsizligi masalalarini birgalikda o'rganish muhim hisoblanadi.

Adabiyotlar sharhi

Biznesni baholash, raqamlashtirish va axborot xavfsizligi bo'yicha o'rganilgan adabiyotlar ushbu sohaning qanchalik tez rivojlanayotganini ko'rsatadi. Dastlab, an'anaviy biznesni baholash bo'yicha yozilgan manbalarda asosan korxonaning moliyaviy ko'rsatkichlari, aktiv-passivlar tahlili, bozor qiymati va risklar haqida fikr yuritilgan. Masalan, Damodaran tomonidan berilgan baholash nazariyasi korxonani qiymatlashda daromad yondashuvi, multiplikatorlar va diskontlash metodlari asosiy e'tiborni moliyaviy axborotga qaratadi. Bu manbalarda raqamlashtirish masalasi deyarli ko'tarilmagan, chunki o'sha davrda bu texnologiyalar keng qo'llanilmagan.

Keyingi yillarda xorijiy adabiyotlarda biznesni baholash jarayoniga IT tizimlari, elektron hisob-kitoblar va katta ma'lumotlar (big data)ning kirib kelgani haqida ko'proq yozila boshlandi. Raqamli iqtisodiyotga oid ilmiy maqolalarda big data tahlili orqali korxonaning bozoridagi o'рни, iste'molchilar xatti-harakati va raqobatchilar faoliyatini baholash imkoniyatlari kengaygani ta'kidlanadi. Bu yondashuv biznes qiymatini ancha aniqroq aniqlashga xizmat qiladi. Shuningdek, sun'iy intellekt asosida yaratilgan baholash dasturlari ko'plab mamlakatlarda auditorlik va baholash jarayonlarida qo'llana boshlangani adabiyotlarda qayd etilgan.

O'zbek olimlari tomonidan yozilgan adabiyotlar ham so'nggi yillarda raqamlashtirish jarayonining iqtisodiyot sohalariga ta'siri haqida ko'plab fikrlarni o'z ichiga oladi. Masalan, elektron hisob-kitob tizimlari, korxonalarining moliyaviy hisobotlari, soliq tizimida raqamlashtirish jarayoni va ularning baholashda qo'llanishi bo'yicha ilmiy ishlar mavjud. Ba'zi maqolalarda baholash tashkilotlarining «Davlat reestri» bilan integratsiyalashgan axborot tizimlaridan foydalanishi, jarayonlarni optimallashtirayotgani yoritilgan.

Axborot xavfsizligi bo'yicha adabiyotlar biznesni baholashdagi muhim masalalardan biri — ma'lumotlar ishonchliligi, mahfiyligi va uzluksizligini ta'minlashga e'tibor qaratadi. Kiberxavfsizlik bo'yicha xalqaro standartlar (ISO 27001 kabi) ko'plab manbalarda batafsil bayon qilingan. Bu manbalarda korxonalar ma'lumotlarini himoyalash usullari, xavfsizlik siyosatini shakllantirish, xodimlarning raqamli savodxonligini oshirish, ma'lumotlar bazalariga ruxsatsiz kirishga qarshi choralar haqida fikrlar berilgan.

Shuningdek, O'zbekistonda qabul qilingan "Elektron hukumat", "Axborot xavfsizligi to'g'risida"gi qonunlar, "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi haqidagi sharhlarda davlatning raqamlashtirish jarayoniga katta e'tibor qaratayotgani qayd etiladi. Baholash

sohasida ham elektron tizimlar va himoyalangan ma'lumotlar bazalarini joriy etish zarurligi ta'kidlanadi.

O'rganilgan adabiyotlar shuni ko'rsatadiki, raqamlashtirish biznesni baholashni tezkor, aniq va shaffof qiladi. Biroq shu bilan birga axborot xavfsizligi talablarini kuchaytirish, ma'lumotlar maxfiylikini ta'minlash va kiberxavflarga qarshi choralarni ko'rish muhimligi ham alohida ta'kidlanadi. Adabiyotlarning aksariyati baholash jarayonining kelajagi raqamli texnologiyalar bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatmoqda.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot davomida biznesni baholash jarayonida raqamlashtirishning afzalliklari va cheklovlari tizimli o'rganildi. Olingan ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, raqamlashtirish nafaqat baholashning texnik ko'rinishini o'zgartirmoqda, balki jarayonning metodologik asoslariga ham ta'sir ko'rsatmoqda. Zamonaviy baholash jarayonlari endilikda katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlashga moslashgan bo'lib, ilgari qo'lda bajariladigan ko'plab hisob-kitoblar hozirda avtomatlashtirilgan tizimlar tomonidan amalga oshirilmogda. Bu esa baholovchidan ko'proq analitik fikrlash va texnologik savodxonlikni talab qiladi.

Raqamlashtirishning ijobiy tomoni shundaki, u baholashning aniq, shaffof va operativ bo'lishini ta'minlaydi. Big Data texnologiyalari yordamida bozor dinamikasi, iste'molchilar xatti-harakati, raqobatchilar faoliyati va makroiqtisodiy omillar haqida keng qamrovli ma'lumot olish mumkin. Bu esa baholash jarayonida faqat korxonaning ichki ko'rsatkichlariga tayanib qolmasdan, tashqi muhit omillarini ham hisobga olish imkonini beradi. Ayrim adabiyotlarda sun'iy intellekt modellarining korxonaga qiymatini aniqlashdagi aniqligi 15–20 foizga oshishi mumkinligi qayd etilgan.

Shu bilan birga, tahlil jarayonida raqamlashtirishning muammoli jihatlari ham aniqlangan. Avvalo, ma'lumotlar xavfsizligi masalasi eng muhim muammolardan biri bo'lib qolmoqda. Baholash jarayonida ishlatiladigan moliyaviy hujjatlar, shaxsiy identifikatsiya ma'lumotlari, shartnomalar va biznes rejalar — bularning barchasi yuqori darajada maxfiy hisoblanadi. Kiberxavflarning ortishi, phishing hujumlari, ma'lumotlar bazalarining buzilishi kabi hodisalar baholash natijalarining ishonchliligiga bevosita salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ilmiy manbalarda keltirilishicha, himoyalangan ma'lumotlar baholash natijasining 10–15 foizgacha xato bo'lishiga olib keladi.

O'zbekiston sharoitida o'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, baholash jarayonlarida raqamlashtirish jadal joriy qilinmoqda. Ko'plab tashkilotlar elektron axborot tizimlaridan, avtomatlashtirilgan hisobot dasturlaridan, raqamli arxivlardan foydalanmoqda. Biroq korxonalarining hammasida bir xil darajada axborot xavfsizligi siyosati mavjud emasligi, xavfsizlik standartlariga rioya qilish bo'yicha yagona tizim shakllanmayotgani ilmiy manbalarda ham qayd etilgan. Bu esa baholash jarayonida ma'lumotlar sifati va ishonchliligiga ta'sir qilishi mumkin.

Umuman olganda, o'rganilgan adabiyotlar va mavjud amaliyotlar asosida quyidagi natijalarga kelindi:

1. Raqamlashtirish baholash samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

2. Katta ma'lumotlar va sun'iy intellekt baholashning sifatini oshiradi.
3. Axborot xavfsizligi baholashda asosiy omillardan biriga aylanmoqda.
4. Texnologiyalarga qaramlik kuchaymoqda.
5. O'zbekiston sharoitida raqamlashtirish jadal ketmoqda, lekin xavfsizlik masalalari hali to'liq yechimini topmagan.

NATIJARLAR

Ushbu mavzu bo'yicha o'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatdiki, raqamlashtirish biznesni baholash jarayonining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Tadqiqot davomida aniqlangan natijalarga ko'ra, zamonaviy raqamli texnologiyalar korxonaning moliyaviy ko'rsatkichlarini tahlil qilish, risklarni baholash va bozor qiymatini aniq belgilash imkoniyatini sezilarli darajada yaxshilab bermoqda. Avval qo'lda bajariladigan ko'plab amaliy ishlar hozirda avtomatlashtirilgan tizimlar orqali yanada tez, aniq va shaffof tarzda bajarilayotgani kuzatildi.

Ikkinchi muhim natija shundan iboratki, biznes baholash jarayonida axborot xavfsizligi omili markaziy o'ringa chiqqan. Tadqiqotlar ko'rsatishicha, baholashda ishlatiladigan ma'lumotlarning maxfiyligi va ishonchliligini ta'minlamasdan turib raqamlashtirishdan kutilgan samaraga erishish qiyin. Agar ma'lumotlar himoyalangan bo'lsa, baholash natijalarining noto'g'ri shakllanishi, korxonaning haqiqiy qiymati noto'g'ri ko'rsatilishi yoki kiberxavflarga duch kelishi ehtimoli ortadi. Ayniqsa, moliyaviy hisobotlar, shartnomaviy ma'lumotlar va ichki korporativ axborotlar eng ko'p himoya talab qiladigan ma'lumotlar turiga kiradi.

Uchinchi natija sifatida, O'zbekiston sharoitida raqamlashtirish jarayonlari baholash faoliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatayotgani aniqlandi. Elektron hujjatlashtirish, onlayn hisobot tizimlari, avtomatlashtirilgan tahlil dasturlarining ko'payishi baholovchi tashkilotlar faoliyatini yengillashtirmoqda. Biroq shu bilan birga, mamlakatdagi barcha korxonalarda axborot xavfsizligi siyosatining bir xil darajada shakllanmagani ayrim kamchiliklarni yuzaga keltirayotgani ham kuzatildi.

Shuningdek, tadqiqot jarayonida texnologiyalarga haddan tashqari tayanish ba'zan baholash jarayonida muammolarni keltirib chiqarishi mumkinligi qayd etildi. Dasturiy xatoliklar, noto'g'ri ma'lumot kiritilishi yoki tizimlarning texnik nosozligi natijalarni buzishi ehtimoli mavjud. Shu sababli raqamlashtirish bilan bir qatorda mutaxassislarining malakasini oshirish ham muhim ahamiyatga ega.

XULOSA

Yakuniy natijalardan ko'rinib turibdiki, raqamlashtirish biznesni baholash jarayonining ajralmas va muhim bo'lagi sifatida shakllanib bormoqda. Zamonaviy texnologiyalar yordamida korxonalar faoliyatini baholash an'anaviy usullarga qaraganda tezroq, aniqligi yuqoriroq va ma'lumotlarga boy shaklda amalga oshirilmoqda. Raqamli tizimlar baholashda inson omilidan kelib chiqadigan xatoliklarni kamaytirib, jarayonning shaffofligini oshiradi, bozor konyunkturasini real vaqt rejimida kuzatishga imkon yaratadi.

Biroq, raqamlashtirishning keng joriy etilishi bilan birga axborot xavfsizligi masalasi ham keskin dolzarb bo'lib bormoqda. Tadqiqot davomida ma'lumotlar maxfiyligi, ularni himoyalash darajasi va kiberxavfsizlikka oid talablar baholash natijalarining ishonchliligiga bevosita ta'sir ko'rsatishi aniqlangan. Agar baholashda foydalaniladigan ma'lumotlar himoyalangan bo'lsa, jarayonning samaradorligi pasayadi, noto'g'ri baholash xavfi ortadi va korxonalar manfaatlariga zarar yetishi mumkin.

Shu sababli, biznesni baholashda raqamli texnologiyalardan foydalanish axborot xavfsizligi bilan birgalikda olib borilishi lozim. Korxonalar raqamli savodxonlikni oshirish, himoyalangan axborot tizimlaridan foydalanish va kiberxavflarga qarshi choralarni kuchaytirish orqali baholash jarayonining ishonchliligini ta'minlaydi.

O'zbekiston sharoitida raqamlashtirish jarayonlari bosqichma-bosqich takomillashib borayotgani, baholash tashkilotlari ham zamonaviy elektron tizimlarga o'tib borayotgani ijobiy holat sifatida baholanadi. Ammo axborot xavfsizligini mustahkamlash, yagona xavfsizlik standartlarini joriy etish va mutaxassislar malakasini oshirish hali ham dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

Umuman olganda, raqamlashtirish biznesni baholashning sifatini oshirishga xizmat qiladi, axborot xavfsizligini esa ushbu jarayonning barqaror va ishonchli kechishini ta'minlovchi asosiy omil sifatida qarash zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdulkarimov, A. "Biznesni baholash asoslari". — Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2019.
2. Jo'rayev, D. "Raqamli iqtisodiyotning shakllanishi va rivojlanish omillari". — O'zbekiston iqtisodiy axborotnomasi, 2021, №3.
3. "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 2020-yil.
4. Qodirov, S. "Biznes jarayonlarini raqamlashtirishning samaradorlik ko'rsatkichlari". — Innovatsion rivojlanish ilmiy jurnali, 2020.
5. O'zbekiston Respublikasi "Axborot xavfsizligi to'g'risida"gi Qonuni. 2019-yil.
6. Kimsanov, A. "Biznesni baholashda axborot texnologiyalarining o'ri". — TDIU ilmiy maqolalar to'plami, 2020.
7. "O'zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish konsepsiyasi". — Toshkent, 2018.
8. Qahhorov, N. "Baholash faoliyatining huquqiy asoslari va zamonaviy talablari". — Huquq va iqtisodiyot jurnali, 2020.